

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRLOGI

DÖWLETMÄMMET AZADY ADYNDAKY
TÜRKMEN MILLI DÜNYÄ DILLERI INSTITUTY

MAGTYMGULY, SÖZLE BU ŞIRIN DILDE

Ylmy makalalaryň ýygyndysy

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2024

UOK 001:82–1

M 16

M 16 **Magtymguly, sözle bu şirin dilde.** Ylmy makalalaryň ýygındysy.
– A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2024

Okyjylar köpçüligine hödürlenýän «Magtymguly, sözle bu şirin dilde» atly ylmy makalalaryň ýygındysynda Magtymguly Pyragynyň ömri, edebi hazynasy, il, ýurt, Watan, ynsan mertebesi, nesillere goýup giden öwüt-ündewleri, parasatly setirleriniň many-mazmuny, çeperçiligi, dil aýratynlygy we beýlekiler dogrusynda maglumatlar beýan edilýär.

Akyldar şahyryň doglan gününüň 300 ýyllygy mynasybetli taýýarlanan bu neşirde Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň mugallymlarynyň makalalary ýerleşdirildi.

TDKP № 55, 2024

KBK 72 + 83.3 (Tür) 1–7

© Türkmenistanyň Bilim ministrligi, 2024
© Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen
milli dünýä dilleri instituty, 2024.

Häzirki wagtda Magtymgulyň ady bütin dünýäde tanalýar. Onuň edebi eserleri, ölmez-ýitmez döredijiligi dürli dillerde çap edilýär. Onuň ýazan eserleri, dünýä medeniýetiniň altyn gaznasyny emele getirýän Firdöwsi, Dehlewi, Rумы, Nyzamy, Nowaýy ýaly beýik alymlary we akyldarlary bilen geçmişňň şahyrlarynyň we filosoflarynyň edebi eserleriniň arasynda mynasyp orny eýeledi. Türkmen halky şeýle beýik akyldarynyň barlygyna guwanýar we buýsanýar.

Soňky ýyllarda Türkiýede, Ermenistanda, Koreýa Respublikasynda, Özbegistanda, Belorussiyada, Russiýa Federasiýasynyň Moskwa we Sankt-Peterburg şäherlerinde, Şweýsariýada, Awstriýada we dünýäniň eňeme döwletlerinde Magtymguly Pyragynyň eserleriniň täze neşirleriniň tanyşdyrylyş dabaralary geçirildi. Beýik şahyrymyzyň eserleri iňlis, ýapon, hytaý, koreý, urdu, arap, türk, fransuz, rus, belorus, ukrain, rumyn, tatar, ermeni, gazak, özbek we beýleki dillere terjime edilip, neşir edildi. Bu bolsa meşhur söz ussadyň eserleriniň muşdaklarynyň sanynyň artmagyna getirdi, okyjylar köpçüliginiň önünde beýik türkmen nusgawy şahyrynyň döredijiliginiň çäksiz giňişligini açdy.

EDEBIÝAT

1. *Magtymguly*. Eserler ýygyndysy. I jilt. – A.: Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Dil, edebiýat we milli golýazmalar instituty, 2012.
2. *Грицкевич В.П.* Страны и народы Востока. Издательство «Наука». Главная редакция восточной литературы. М., 1987.

Gülşat Ýusupowa,

*Terjimäniň nazaryýeti we amalyýeti
kafedrasynyň aspiranty.*

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ ŞYGYRLARYNDA SAZLAŞYKLY DURMUŞYŇ BEÝAN EDILMEGI

Ynsanyň öz-özünü terbiýeläp başlamagyna sebäp bolýan içerki we daşarky täsirler az däldir. Klassifikasiýa (munuň özi usullary olaryň gatnaşyklar, birmeňzeşlikleri babatda toparlara bölmek, olary ýerlerinde goýmak bilen baglanyşykly işlenen shematik bitewülikdir) terbiýeçilik işiniň dogry we yzygiderli alnyp barylmagyna itergi berýän möhüm faktordyr. Ol üç sany uly topara bölünýär. Şol toparlaryň ilkinjisine şahsyýetiň aňyny kemala getirýän usullar diýilýär. Däp boýunça bu topara söz üsti usullar hem diýilýär. Çünki esasy täsir ediş serişdesi bolup söz hyzmat edýär [2. 67]. Onuň güýji hakynda söz açylanda, Magtymguly Pyragynyň goşgularyny mysal getirmek dogry bolar.

XVIII asyrdan bäri türkmeniň ruhy ganaty we şamçyragy bolup gelýän beýik akyldar şahyr Magtymguly Pyragynyň döredijilik temasy köptaraplaýyndyr. Mag-

tymgulynyň goşgularyny okan her bir okyjy durmuşda gabat gelyän in çylşyrymly ýollardan baş alyp çykmaklyga aýdyň ýollaryny tapýandyr. Adamyň her bir hereketiniň talabalaýyk bolmagy, onuň ilhalar bolup ýetişmegi üçin elmydama nakyly hem Magtymguly Pyragynyň goşgularyny ýüreginiň senasy edilmegi maslahat berilýär. Türkmen halky elmydama terbiýe meselesine uly üns beripdir hem-de bu meselä çagalykdan çynlakaý çemeleşmäge çagyrypdyr. «Çaga eziz, edebi ondanam eziz» [3. 345] diýlişi ýaly, ynsanyň in gymmatly hazynasy, mirasy bolan nesliniň edebiniň ýokary derejede bolmagyny alada edýär. Çünki «Adam bir ýaşar, edebi iki» [3. 54] şol maşgalanyň edim-gylymlaryny, ata-babadan gelyän döp-dessurlaryny ýöredýän, edep mekdebi bolup durýar. Magtymguly zenan maşgalanyň akylllygy, zähmetsöýerligi, salyhatlylygy bilen gyzlaryna görelde görkezmelidigini ündedýär hem-de mylakatly, sypaýy häsiýetli bolmaklygy aýratyn nygtaýar:

Maňlaýy bir garyş, bolsun at ýüzli,
Tawus guş simaly, ütelgi gözli,
Mylakatly, şirin tilli, hoş sözli,
Ol periler kä ýigide duş geler

– diýip ýazypdyr. Elbetde, Magtymgulynyň ähli ugurdan ýazan goşgulary dünýä edebiyatynyň gymmatly hazynasy bolup durýar. Şol sebäpli köptaraplaýyn eserleriň giňişleýin öwrenilmegi zerur bolup durýar. Ynsanyň hiç bir kynçylykda ejizlemän, islendik durmuş synaglaryndan mertlik bilen baş alyp çykmaklygy, il-gününe howandarlyk edip, agzybir, asuda, mäkäm döwlet hakyndaky halkyň erk-islegini, arzuwlaryny, şol bir wagtyň özünde kyn hupbatlary başyndan geçirip, bagyr agyrysyny gören ata hökmünde hem ýürek nalasyny «Yzlamaýan bolarmy?» goşgy setirlerine görmek bolýar:

Aýralyga adam ogly neýlesin?
Kim galar, görmeýen ajal hilesin?
Magtymguly, haýwan bilse balasyn,
Ynsan bagryn duzlamaýan bolarmy?*

*Adam ogly aglamaýan bolarmy?

– diýen görnüşi hem bar [4. 94].

«Köp sözüň azy ýagşy, az sözüň – uzy» ýaly nakyllaryň düýp çeşmesi halk döredijiliginden bolan Magtymgulynyň döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Ol öz watandaşlaryna manyly, azdan uz, mylaýym geplemek, çyn sözli bolmak terbiýesini beripdir [4. 7]. Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde watançylyk mowzугy aýratyn orun eýeleýär. Şahyryň «Ýigit bolsaň, ýoknasyzlyk eýleme. Batyr bolsaň, etjek işiň oýlama» diýen setirleri hem şu günki we geljekki nesilleri terbiýelemekde möhüm ähmiýete eýedir. Magtymguly Pyragy ýaramaz gylyk-häsiýetleri berk ýazgarpdyr. Magtymguly Pyragy öz halkynyň beýik söz ussady hem akyl-dary hökmünde

döwürdeşlerine hem-de özünden soňky nesillere watançylygy, adamskärçiligi, oňat gylyk-häsiýetleri ündäpdir. Hut şonuň üçin hem şahyryň eňeme goşgulary terbiýe meselesi bilen baglanyşyklydyr. Ajaýyp söz ussady halkyň, adamlaryň durmuşynda ýüze çykýan derwaýys meselelere ýüzlenipdir. Jemgyýetçilik durmuşynda halanmaýan ýaramaz gylyk-häsiýetleri, adamyň abraýyna şikes ýetirýän nogsanlyklary açyp görkezipdir. Ynsanperwerligi, mertligi, watançylygy, jomartlygy wasp edipdir. Şahyr ynsanlaryň birek-birege hormat goýmagyny, mylatatly bolmagyny, gamgyny görende göwünlik bermegini ündeýär. Magtymguly Pyragynyň:

«Akył olsaň, ýagşylara hemdem bol,
Akmak özün nadan bilen ýar eýlä»,
«Asla adamzada ajy söz urma,
Pahyra-misgine delalat ýagşy»

– diýen setirleri hem nesilleri ynsanperwerlik ruhunda terbiýelemekde uly ähmiýete eýedir. Şeýle hem ahlak sypatlaryň biri bolan sypaýyçylyk, mylatatlylyk düşüňjelerine hem uly orun berilýär. Çünki adamzat durmuşynda her bir ýagdaý başyna düşende hem adamskärçilik sypatlaryny saklamak, ýagşy sözlemek, ýagşy pikirde bolmaga çalyşmaly. Islendik ýaşdaky adam sypaýyçylyk, mylatatlylyk häsiýete eýerse, onda onuň bilen gatnaşykda, daş-töweregindäki adamlaryň hem oňa bolan garaýşy üýtgär, dawa-jenjelden daşda bolar hem-de islendik sözüň azaşyp, belli bir derejede düşünişmezligiň öňüni alar.

Halk içinde söýlüp okalýan, bagşylaryň saza geçiren «Gidiji bolma» goşgusynda anyk ýazylan [4. 191]:

Eger sen hem bolsaň nermi-mylaýym,
Mylaýym sen bolsaň, guluň bolaýym,
Gulagymga beren pendiň alaýym,
Kişige gaty söz aýdyjy bolma.

Söz – bu aýry-aýry düşüňjeleri aňlatmak üçin hyzmat edýän dil birligi [5. 310]. Sözüň adama ýetirýän täsiri barada şahyryň «Geçer sözi janyňdan» goşgusynda şeýle setirler bilen beýan edilýär:

Bolan işler barça Hakyň işidir,
Aňa ten bermegen akmak kişidir,
Bir ýaman söz jana ýylan dişidir,
Soksa, zähri asan çykmaz iniňden.

Ýa-da şahyryň «Ýoldaş bolan» şygryndaky setirler bu düşüňjä güwä geçýär:

Her ýaman söz ýürek bular,
Ýagşyny älem arzuwlar.

Ýagşy sözli adam elmydama halk içinde uly hormata mynasyp bolup, islen-dik jemgyýetde hezzet-hormat bilen garşylanýandyr. Magtymgulynyň «Ýagşy at galsyn» diýen goşgusynyň ikinji bendinde sypaýy häsiýetli bolmaga çagyryýar, sypaýyçylygynyň ilkinji ädimi hem ýagşy sözlemekden başlanýar:

Ýagşy söze gulak salgyl,
Säher wagty bidar bolgul,
Ýagşylardan alkyş algyl,
Ömrüň artyp, zyýat galsyn.

Şahyr ýagşy sözlemegi, ýerlikli gürlemegi hem-de her zatda bolşy ýaly çeni-çaky, ýerini bilip sözlemek medeniýeti barada hem «Görüm görülmegem ýerde» goşgusynyň ilkinji bendinde ýazylýar:

Akyl bolsaň, söz aýtmagyn
Nobat berilmegen ýerde.

«Märekä barmaz» goşgy setirlerinde hem artykmaç sözlemegiň jemgyýet tara-pyndan halanmaýanlygy, dilinden bela gazanýandygy hakynda söz açylýar:

Akylly az gürlär, gorkar tilinden,
Namart aýyp gözlär dogan ilinden.

Ýa-da aýdyljak pikiriň anyk hem düşnükli bolmaklygyny ündeýär («Zat ýagşy»):

Magtymguly, dostdan syryň gizleme,
Biwepadyr, nämähremi gözleme.
Ümsüm otur, halk içinde sözleme,
Sözlär bolsaň, söz aslyna ýet ýagşy.

Şahyr adamyň ýalňyşmazlygyny, bolar-bolgusyz zatlaryň pidasy bolmazlygyny isleyär. Hut şonuň üçin onuň bütin döredijiligi adamy dogry ýola gönükdiriji söz bolup durýar. Şol bir wagtyň özünde «Adam» diýlende, onuň ruhunyň nurunyň göz önünde tutulýandygy hakda aýdypdyk. Şol nury – jöwher şere bermän alyp çyk-magyň gamy şahyry ruhy gözlemlere iterýär. Onuň içinde iki güýjüň – zada höwes bilen Haka yhlasyň göreşi gidýär. Adam şol göreşde yhlasyň tarapyndan durup, öz-özünü, öz nebsini ýeňip bilse, dünýäde şondan uly ýeňiş ýok hasap edilipdir. Şahy-ryň «Turgul diýdiler», «Sataşdym» ýaly goşgularynda adam tutuşlygynyň däl-de, onuň substansional esasy – janyň seýrany suratlandyrylýar [6. 156].

Adamyň içki dünýäsi bilen sazlaşykly daş-töweregine bolan garaýşy hem şa-hyryň üns merkezinden düşmändir. Çünki adamyň tebigat bilen sazlaşykly ýaş-a-magy, tebigaty aýawly saklamak, sazlaşykly ýaşamaklyga çalyşmak ata-babalar-dan gelýän nakyllarda hem ündelýär. Tebigat, onuň baýlyklary, olary rejeli ulanyp,

gorap saklamagyň zerurlygy, tebigat ylmynyň kanunlary we kanunalaýyklyklary baradaky maglumatlar watançy, tebigaty söýüji şahyr Magtymguly Pyragynyň hem durmuşynyň ähli ugurlary bilen baglanyşykly ýazan şygrylaryna siňipdir. Tebigat dag, suw, toprak, ýeriň üsti (relýefi), howa, ösümlik, haýwanat dünýäsi (florasy, faunasy) ýaly düzüjilerden (komponentlerden) durýar. Şahyr öz şygrylarynda şularыň ählisiniň gurluşyny, aýratynlyklaryny, gőzelliklerini guwanç bilen wasp etmege başarypdyr. Şahyryň «Dag saýar», «Duman gőterler», «Zemine batar», «Bolar sen», «Dünýä goluňdan», «Gara daşdan aýrylsa», «Alty, ýaranlar», «Bolsun Pyragy» we beýleki şygrylarynda daglaryň, topragyň emele gelşini, olaryň ewolýusiýasyny, ýeriň birnäçe gatlaklardan durýandygyny belläpdir [7. 96].

Türkmen edebiýaty beýleki halklaryň medeniýetinden üzňe özbaşdak bir ýerden dömüp çykan ýaly bir hadysa däl-de, eňeme asyrlaryň dowamynda köp döwletler, halklar, taýpalar bilen syýasy, ykdysady we medeni aragatnaşykda bolup kemala gelen edebiýatdyr. Halkyň milli häsiýeti, ruhy bu edebiýatyň esasy özenini düzýär, emma şol bir halatda türkmen edebiýatynda umumadamzat meseleleri hem giň orun alýar.

Şoňa görä-de, Magtymgulynyň poeziýasynyň Gündogar edebiýaty bilen baglanyşygyny öwrenmek, diňe bir şahyryň döredijiligini öwrenmek üçin wajyp bolman, eýsem XVIII asyr türkmen edebiýatynyň ösüş taryhyny öwrenmek üçin hem ähmiýetlidir [8. 19]. Onuň wajyplygy her bir ynsan üçin wajyp bolup, öz häsiýetini kämilleşdirmekde, timarlamakda maslahat beriji, edep-ekramlyga çagyryan, ruhy galkynmany ündeýän esasy pikirleriň jemlenmesidir.

Türkmen edebiýatynyň nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň goşgularyny dünýäniň dürli dillerine terjime etmek, kitap tazelikleriniň neşir edilmegi we dabaryly çykyşlary, sergiler, döredijilik ýygnaklary geçirmek Halkara guramalary bilen hyzmatdaşlykda şahyr-filosofyň edebi mirasyny dünýä derejesinde öwrenmek we ýaýratmak işleri giň gerimde alnyp tarylýar.

EDEBIÝAT

1. Türkmenistanyň Prezidentiniň 2022-nji ýylyň 5-nji aprelinde geçiren maslahaty. – «Türkmenistan» gazetiniň 2022. – № 88. – s.3.
2. *Ýusupow Ç., Hudaýberdiyew Ş.* Pedagogika we psihologiýa // A.: «Ylym» neşirýaty, 2014.
3. Paýhas çeşmesi. – A.: TDNG, 2016.
4. *Magtymguly.* Saýlanan eserler. – A.: «Türkmenistan» neşirýaty, 1976.
5. Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. – A.: TDNG, 2016.
6. *Şyhnesow A.* Magtymgulynyň älemi. – A.: TDNG, 2014.
7. *Magtymguly* – ylham çeşmesi. Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Dil, edebiýat we milli gollýazmalar instituty. – A.: TDNG, 2014.
8. *Mustakow R.* Magtymguly we Gündogar edebiýaty. – A.: TDNG, 2014.